

I. Z TEKI BADACZA REGIONALNEGO

RYSZARD PACUŁT

Tablice i pomniki w Kędzierzynie-Koźlu

Miejscowości wchodzące obecnie w skład miasta Kędzierzyn-Koźle odgrywały w przeszłości istotną rolę w walce o utrzymanie polskości regionu kozielskiego. Odegrały one również ważną rolę w budowie władzy ludowej na ziemi kozielskiej. Z tego też względu wiele wydarzeń z przeszłości miasta upamiętnionych zostało przez jego mieszkańców w formie tablic, obelisków lub pomników.

Inicjatorem upamiętniania danego wydarzenia w formie pomnika czy tablicy były przeważnie władze miejskie lub organizacje społeczne. Z tych ostatnich wyróżniły się miejscowa organizacja zbawidowska i Towarzystwo Ziemi Kozielskiej, które uczestniczyło we wszystkich pracach upamiętniających ważne wydarzenia z przeszłości miasta, prowadzonych po 1963 r. Obecnie działalność TZK w tym zakresie kontynuuje Kozielsko-Kędzierzyńskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne. Z inicjatywy tego Towarzystwa, Koło Miłośników Regionu, działające przy Szczepie Drużyn HSPS w Liceum Ogólnokształcącym im. H. Sienkiewicza w Kędzierzynie-Koźlu, kierowane przez **Cecylię Skowron**, dokonało inwentaryzacji tablic i pomników na terenie miasta. Plonem pracy młodzieży jest album poświęcony miejscom pamięci narodowej w mieście Kędzierzyn-Koźle. Wykonany on został jako czyn młodzieży dla uczczenia VII Zjazdu PZPR. Pisząc niniejszy artykuł wykorzystałem m. in. materiały zawarte w tym albumie.

Na terenie miasta Kędzierzyna-Koźla umieszczono do końca 1975 r. pięć tablic pamiątkowych i jedenaście obelisków lub pomników. Sześć upamiętnionych w ten sposób miejsc związanych jest z walką ludności regionu kozielskiego o utrzymanie polskości, trzy z martyrologią narodu polskiego, jedno z walką o wyzwolenie społeczne, dwa z powstaniem i umacnianiem się władzy ludowej. W trzech miejscach wzniesiono pomniki symbolizujące wdzięczność dla Armii Radzieckiej, a w jednym obelisk z popiersiem Henryka Sienkiewicza. Najwięcej miejsc upamiętnionych znajduje się na terenie dzielnicy Koźle (6). W następnej kolejności idą

dzielnice: Kędzierzyn (4), Sławęcice (3), Kłodnica (2) i Blachownia (1).

Spośród tablic i obelisków związanych z walką ludności polskiej z polityką germanizacji na szczególną uwagę zasługują te, które poświęcone zostały pamięci powstańców śląskich. Przypominają one o zaangażowaniu mieszkańców regionu kozielskiego w walkach powstańczych i zwracają uwagę na ofiary poniesione w powstaniach przez ludność polską. Najsilniejsze walki powstańcze prowadzone były podczas III powstania śląskiego w rejonie Kędzierzyna. Powstańcy opanowali Kędzierzyn już 3 maja 1921 r. we wczesnych godzinach porannych. Wkrótce jednak Niemcom udało się wykorzystać brak koordynacji między oddziałami powstańczymi i odzyskać ten ważny węzeł komunikacyjny. Ponownie powstańcy opanowali Kędzierzyn 9 maja i utrzymali go do 4 czerwca 1921 r. Przez ten czas w Kędzierzynie mieściło się dowództwo grupy wojsk powstańczych „Wschód”. Fakt ten przypomina tablica wmurowana w 1971 r. na budynku Dworca Głównego PKP w Kędzierzynie-Koźlu. W tym samym roku, również w Kędzierzynie, odsłonięto pomnik na terenie dzielnicy Pogorzelec. Poświęcony on jest pamięci Jana Kałuży, Ignacego Leszczyka, Jana Leszczyka, Leona Stolorza, Józefa Hańczy i Józefa Droni, zamordowanych w dniu 7 maja przez Niemców. Powstańcy ci byli zakładnikami wziętymi przez Niemców ze wsi Stare Koźle i Brzeźce.

W Kłodnicy, gdzie znajduje się wspólna mogiła powstańców śląskich, umieszczono obelisk z tablicą. Przywodzi on na pamięć zaangażowanie mieszkańców tej miejscowości w walkach o Przystań Kozielską, prowadzonych podczas III powstania śląskiego.

W Koźlu o walkach powstańczych przypomina obelisk granitowy usytuowany nad Odrą, przy wejściu do parku miejskiego. Wzniesiono go w 1959 r., w czterdziestą rocznicę I powstania śląskiego. Powstanie to nie objęło swoim zasięgiem regionu kozielskiego, chociaż 22 czerwca 1919 r. członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej z powiatu kozielskiego podjęli walkę z Niemcami. Walka ta została jednak po kilku godzinach przerwana.

Do tradycji powstańczych nawiązuje również tablica wmurowana na budynku Zespołu Szkół Zawodowych w Koźlu. Umieszczono ją w 1968 r. z okazji nadania szkole im. Powstańców Śląskich.

Polskość regionu kozielskiego podkreśla także tablica umieszczona w 1975 r. na budynku Banku Spółdzielczego przy Rynku kozielskim. Treść napisu na tablicy przypomina o działalności Banku Ludowego w Koźlu. Ta, niezwykle zasłużona dla utrzymania polskości powiatu kozielskiego placówka, istniała w latach 1903—1939. W okresie tym stanowiła ona ośrodek życia polskiego w mieście. Bank poprzez swoją działalność kredytową, uniezależniał ludność polską od ekonomicznego nacisku niemieckich instytucji kredytowych.

Wybuch II wojny światowej przerwał działalność polskich związków i towarzystw. Rozpoczęła się krwawa rozprawa z działaczami polskimi. Na terenie obecnego miasta, między Sławęcicami a Blachownią Śląską,

Niemcy utworzyli 21 obozów dla więźniów i jeńców wielu narodowości. Więźniowie ci byli zatrudniani przy rozbudowie zakładów chemicznych w Kędzierzynie i Blachowni. Tysiące z nich znalazło tu śmierć. O ich losie przypomina tablica wmurowana na budynku krematorium, znajdującym się na terenie byłego obozu w Sławięcicach. Tam też znajduje się pomnik, zaprojektowany przez Henryka Burzyńskiego. Odślonięty on został w 1968 r. w czasie corocznej, kwietniowej manifestacji antywojennej. W tym samym roku odślonięto także pomnik przed wejściem do Zakładów Chemicznych „Blachownia”. Autorem projektu pomnika jest Jan Borowczak. Pomnik jest wyrazem hołdu społeczeństwa kozielskiego dla ofiar faszyzmu, pomordowanych na terenie zakładu w latach 1939—1945.

Kolejną grupę pomników w Kędzierzynie-Koźlu stanowią pomniki wzniesione z wdzięczności dla Armii Radzieckiej. Armia ta przyniosła w pierwszych miesiącach 1945 r. wolność ziemi kozielskiej. W wyniku walk prowadzonych w ramach operacji wiślańsko-odrzańskiej (12 stycznia 1945 r. — pierwsze dni lutego) i operacji opolskiej (15—31 marca 1945 r.) wyzwolony został cały obszar byłego powiatu kozielskiego. Dzielnice obecnego miasta uzyskały wolność w następujących dniach: Sławięcice — 23—24 stycznia, Kędzierzyn — 31 stycznia, Kłodnica — 17 marca i Koźle — 18 marca. W walkach o wyzwolenie powiatu poległo około 5 tys. żołnierzy radzieckich. Część z nich początkowo pochowana została na terenie parku kozielskiego u zbiegu ulic Piastowskiej i Żeromskiego. Tam też wzniesiono pomnik wdzięczności. Wprawdzie po kilku latach prochy żołnierzy radzieckich przeniesiono na cmentarz do Kędzierzyna, ale pomnik pozostał. W 1962 r. usunięto go, a w jego miejsce zbudowano nowy, prosty i nowoczesny w formie. Podobne koleje losu przechodził pomnik wdzięczności w Kędzierzynie. Początkowo był on zlokalizowany na terenie, gdzie obecnie znajduje się Zakładowy Dom Kultury „Chemic”. W początkach lat sześćdziesiątych pomnik ten został zburzony, a w jego miejsce został wzniesiony nowy, w pobliskim parku miejskim. Odślonięcie tego pomnika nastąpiło w 1963 r.

Kilkaset metrów od pomnika wdzięczności w Kędzierzynie usytuowany został drugi pomnik poświęcony Armii Radzieckiej. Znajduje się on na cmentarzu żołnierzy radzieckich. Na cmentarzu tym spoczywa 18 186 żołnierzy radzieckich poległych w walkach o wyzwolenie południowej Opolszczyzny. Pomnik, znajdujący się na cmentarzu, odślonięty został w 1959 r. podczas manifestacji zorganizowanej w rocznicę Rewolucji Październikowej.

Wyzwolenie ziemi kozielskiej przez Armię Radziecką zapoczątkowało okres przejmowania tych terenów przez administrację polską. Powiat kozielski przejęty został przez specjalną grupę operacyjną, która przybyła tu 23 marca 1945 r. Ponieważ wyzwolone kilka dni wcześniej Koźle znajdowało się bardzo blisko frontu, członkowie grupy operacyjnej zatrzymali się w Kędzierzynie. Do Koźła organizatorzy władzy polskiej przenieśli się

dopiero 24 kwietnia 1945 r. Dzień przybycia do Koźła upamiętnia wzniesiony w 1966 r. głaz. Zlokalizowano go w parku kozielskim w miejscu przejścia Odry przez pierwszą grupę Polaków.

Po przybyciu polskich władz administracyjnych do Koźła szybko postępowała organizacja życia gospodarczego i kulturalnego w powiecie. Z dnia na dzień normalizowały się stosunki. Rozpoczęły działalność instytucje i zakłady pracy. Organizowało się szkolnictwo. Wśród wielu innych placówek oświatowych powstał także na wiosnę 1946 r. Młodzieżowy Ośrodek Szkoleniowy w Sławięcicach. Opiekowały się nim, działające wówczas organizacje młodzieżowe ZWM, OMTUR, ZMW, „Wici” i ZHP. W ośrodku tym, w lipcu 1948 r. podczas próby aresztowania rozpoznanego tu przywódcy bandy rabunkowej, zginęli dwaj młodzi ormowcy Franciszek Zimmert i Hieronim Fleming. Jedenaście lat później społeczeństwo Sławięcic wzniosło, u wejścia do parku w Sławięcicach, pomnik ku czci poległych. Napis na pomniku przypomina o tym tragicznym wydarzeniu z początkowego okresu umacniania się władzy ludowej w regionie kozielskim.

O zaangażowaniu mieszkańców miasta w walkę o sprawiedliwość społeczną przypomina kolejna tablica, wmurowana w 1960 r. na budynku byłego Urzędu Miasta i Gminy w Kłodnicy. Poświęcona ona jest Paulinie Wagnerowej, znanej na Opolszczyźnie działaczce KPD i PPR, współpracownicze Róży Luksemburg i Karola Liebknechta. Paulina Wagner mieszkała w Kłodnicy od 1923 r. do 1956 r.

Wszystkie omówione wyżej tablice i pomniki związane są z historią miasta. Przyczyną ich umieszczenia była chęć przypomnienia mieszkańcom bogatej, w fakty historyczne, przeszłości.

Inny charakter posiada ostatni obiekt wymagający scharakteryzowania. Jest to obelisk z popiersiem Henryka Sienkiewicza, wybitnego polskiego pisarza, bardzo popularnego wśród polskiej ludności Śląska, a jednocześnie pisarza, który w swej twórczości interesował się Śląskiem. Po powrocie Koźła do ojczyzny, wśród polskiej ludności rodzimej mieszkającej w Koźlu i okolicy, uwidoczniło się bardzo duże zainteresowanie twórczością tego pisarza. Zainteresowanie to odpowiednio rozwijały biblioteki i szkoły, a w szczególności Liceum Ogólnokształcące w Koźlu — najstarsza szkoła średnia byłego powiatu kozielskiego. Szkoła ta przyjęła w 1959 r. Henryka Sienkiewicza za swego patrona. Kilka lat później, w okresie obchodów 800-lecia miasta, z inicjatywy nauczycieli i uczniów Liceum Ogólnokształcącego, w parku przy ul. Piastowskiej umieszczono popiersie pisarza. Ze względu na to, że teren, gdzie znajdowało się popiersie, został w późniejszych latach zabudowany, popiersie pisarza przeniesiono przed budynek liceum. Nastąpiło to 14 czerwca 1975 r., w 30 rocznicę rozpoczęcia nauki w szkole.

Rola tablic i pomników w Kędzierzynie-Koźlu nie ogranicza się jedynie do przypomnienia mieszkańcom miasta i turystom przeszłości tej miejscowości. W każdym wypadku tereny, gdzie znajdują się tablice lub pom-

niki, są miejscem manifestacji lub innych spotkań mieszkańców. Największe z nich odbywają się corocznie pod pomnikami na terenie byłego obozu w Sławięcicach, na cmentarzu żołnierzy radzieckich w Kędzierzynie i na terenie parku kozielskiego. Przy innych odbywają się imprezy o mniejszym znaczeniu. Związane one są z obchodami rocznic danego wydarzenia. Przeważnie w takim wypadku, w miejscach tych składane są kwiaty przez delegacje szkół lub zakładów pracy.